

MARXISM

Allt som är fast förflyktigas

Marxism och modernism – synonymer eller motsatser?

JOHAN TRALAU har läst Marshall Berman och sett likheten: Människan som ett provisorium.

DET SKRIVS ALLDELES för mycket, och läses alltför lite. Det kan låta märkligt i vår tid, då de akademiska och publicistiska klasserna har givits möjligheten till masskonsumtion av böcker. Men de verkliga *läsarna* är och förblir få – de andra, de alltid alltför pressade, de mindre lyckligt lottade, fortsätter att jaga vind, snabbt, snabbt, sida upp och sida ned, bok efter bok efter bok, som sedan snart glömda förpassas till bokhyllan. Allt som är fast förflyktigas, och så också böckerna; kan man inte skriva något viktigt, kan man i alla fall skriva mycket. Först en vansinnesfärd längs motorvägar täckta av information, inte av kunskap: snabba blickar i otaliga snabbt skrivna texter, därefter snabbskrivs ytterligare en bok. Kanske är forskare och kulturskribenter värst. Inte för att de nödvändigtvis syndar mest, utan för att de borde veta bättre. För de flesta läskunniga återstår det att upp-täcka och erövra läsandets konst.

Det kan därför vara hur betagande som helst att möta en författare som inte ser sig tvungen att pressa fram två böcker om året. Skriver man en bok per årtionde, är man förstås inte särskilt modern. Men kanske finns då en chans att boken själv inte förflyktigas, åtminstone inte för dem som vet att läsa.

MÄNNISKAN SOM PROVISORIUM

Den amerikanske marxisten Marshall Berman gjorde sig känd i bör-

jan av åttiotalet med bestsellern *All that is solid melts into air* (*Allt som är fast förflyktigas* i svensk översättning), där han gjorde sig till tolk för det han betraktade som det modernas erfarenhet. Att vara modern innebär att vara utslängd i och utlämnad åt den ständiga förändringen på gott och ont. "Allt som är fast förflyktigas": med en dåres envishet upprepade Berman orden ur det kommunistiska manifestet. Människans grundläggande erfarenhet av den moderna tillvaron är nämligen att allting flyter. Ingenting skapas för att ha något värde om ett sekel eller ett årtionde – eller ens finnas kvar. Byggnader och böcker, fordon och tankar, teknik eller underhållning: allt detta är underkastat en underlig form av förgänglighet. Att vara modern är att vara ett provisorium.

Hyllningstalen till detta är tröttsamma, ofta oändligt mer tröttsamma än den nostalgi som under de senaste tvåhundra åren har velat vrida tillbaka tiden tio eller femtio eller tvåhundra år. Även de mest destruktiva vänstermännen såg dock – i den mån de var intelligenta – att detta var en i grunden ambivalent utveckling, som rymde både hot och löften. När den störste av dem alla i *Das Kapital* förklarade att den begynnande nya tiden hade skapat "fågelfria proletärer" låg den dubbelheten redan i uttrycket. När hantverkarna eller de livegna kördes ut ur trygga men förtryckande gemenskaper till löneslaveriet i Manches-

ters grottekvarnar, var de för Karl Marx redan "halva medborgare". Förtrycket var visserligen värre, tydligare och naknare; men enligt den gnostiska tankefiguren måste ofriheten då den stegrades slutligen slå över i den fullständiga friheten. Den fågelfrie är den fredlöse – men han är också den som har befriat sig från klassamhällets repressiva gemenskap, och som därför kan söka sig till de fredlösas revolutionära stamgemenskap i skogarna.

Med skogarna är det dock inte mycket bevänt nuförtiden, och inte heller med den världshistoriska frälsningen. Marshall Berman förtjänar viss respekt för att han inte tillhör dem som följde sin rhenländske läromästare i tron på historiens nödvändiga happy end. Däremot såg han i det moderna självt något dubbelt. "To be modern is to find ourselves in an environment that promises us adventure, power, joy, growth, transformation of ourselves and the world – and, at the same time, that threatens to destroy everything we have, everything we know, everything we are." Det är inte världshistorisk självfrälsning, men det är hopp och förhoppning, likt Hölderlins

Wo aber Gefahr ist, wächst
Das Rettende auch.

(Men där fara är, växer
Det räddande även.)

ÄVENTYR I MARXISM

Berman såg därför även i förtrycket möjlighet till frihet, gemenskap och mening – och avvisade dem i vänstern som i det moderna såg en ondskefull varböld på den där aldrig förverkligade Människligheten. Tvärtom följde han modernismens fotspår, och över Faust och Baudelaire till S:t Petersburgs och New Yorks arkitektur sökte han utläsa den frihet modernismen kunde härbärgera. Det var ett lustfyllt läsande, och ett

passionerat sådant. Berman är inte lysande som närläsare, ibland naiv, ibland fänig – men han är intensiv, entusiastisk, och så förtjust i sitt läsande att även andra blir det. När han nu efter nästan tjugo år ger ut ännu en bok finns det därför anledning att lystra till. Berman vill kartlägga sina marxistiska äventyr – och boken heter följdriktigt *Adventures in Marxism*. Den som väntar sig något banbrytande eller äventyrligt lär dock bli besviken: här har förfat-

taren samlat ihop en del tillfällighetsskrivier, recensioner av amerikanska vänsterböcker, och i något fall lite viktigare tankar. Möjligen är det typiskt för sextioåttagenerationen, som gärna överskattar sin egen och sina texters betydelse, ungefär som vore tårgasen och talkörerna i Berkeley, Dahlem och Nanterre världshistoriens heroiska men förfuskade vändpunkt. Men Marshall Berman må vara aningen självupptagen; självcentrerad till oläslighet är

han inte, och hans marxistiska äventyr är intressanta och läsvärda. Intresserar man sig för den efterkrigstida vänsterns genealogi och psykologi, finner man här en inte oviktig ledtråd.

Marshall Bermans far var småhandlare i kläindustrin. Lysande gick det inte för honom, men det gick runt. Så en dag slutade hans vänner och affärskontakter att höra av sig: ett efter ett löpte kontrakten ut, och kort tid därefter stod familjen

i det närmaste på bar backe. Det var inte det första slaget. Några år tidigare hade fadern blivit bedragen av sin spelberoende kompanjon, som hade länsat företagets konto och försvunnit med pengarna. Från det hade han hämtat sig. Men när hans verksamhet snabbt förföll, och uppdragsgivarna och vännerna aldrig ringde tillbaks, gick det för långt för den hårt drabbade Berman senior. Den andra hjärtattacken var dödlig.

VEM DÖDADE FAR?

Detta blev för sonen början på ett livslångt sökande efter den som hade dödat fadern. Den direkta orsaken var förstås att mannen var sönderarbetad och hade hjärtproblem. Men vem låg bakom det? Det enkla svaret fick Berman senare: ett japanskt syndikat hade dumpat priserna för att slå ut all konkurrens, och vännerna hade följaktligen anlitat syndikatet i stället för småhandlaren. Men samtidigt skämdes de och kunde inte se sin vän i ögonen – de lät honom inte ens komma med ett motbud. Detta var Marshall Bermans första tankeställare, hans första kontakt med internationaliseringen av ekonomin, och det var ett möte som lärde honom att det moderna samhällets oförutsebara och kaotiska förändring kunde vara hotfull, skrämmande och förödande. Men samtidigt fanns redan där ambivalensen, för vid den tiden förde honom stipendier till Columbiauniversitetet, där han fick fördjupa sin bekantskap med den modernistiska konsten, litteraturen och filosofin. I det moderna samhället förändras allt – och de ständiga omvälvningarna innebär både hotfull förstörelse och befriande nyskapande. Den stegrade förändringstakten frambringar förstörelse och skräp, men också odödliga mästerverk.

Ordet ”självutlämnande” har genomlevt en del strapatser på senare år: det är vanskligt att skriva om sig själv. Få genrer är så olidliga som

den andefattigt självbespeglande lunk som meningslösa kvällstidningskolumnister har fastnat i. Än mer störande är det kanske med akademiker som inte kan låta bli att föra in stort och smått om sig själva i sina skrivelser. Ibland är det emellertid lärorikt, inte för att man är särskilt intresserad av skribenten som person, utan för att de självupptagna utsvävningarna säger oss något om hur skrivande och i förekommande fall tänkande människor fungerar. I Marshall Bermans fall får vi genom en knapp återblick bevittna repriserna på en vänstermans födelse – och det är en vänsterman som både älskar och hatar det moderna samhället.

Bermans äventyr inuti marxismen blir alltså inte självt en intressant bok, utan en bok som är intressant för att den visar hur den partiotrogna eller partilösa marxismen kan komma till. I det moderna kapitalistiska samhället ser han förtryckta, vilsna människor – men det är människor han älskar, och en vilsenhet han älskar, och ett samhälle han ändå älskar, om än på sitt eget säregna sätt. Därför ställs fascinationen och kärleken till vissa delar av det moderna samhället mot vreden och hatet, för hatet mot det ogripbara som hade berövat fadern livet fanns kvar. Den unge brooklynrebellen ville hämnd, hämnd för faderns skull. Men hur kan hämnd utkrävas när förövaren är en ogripbar tragisk räcka omständigheter?

HÄMND INGEN LÖSNING

På Columbia satt den lysande filosofen och judaisten Jacob Taubes, och hans svar på den säkert lätt odräglige studentens bryderier och frågor var enkelt. Hämnden – å, hämnd var inte att tänka på. Men det fanns andra, mer konstruktiva lösningar. Taubes uppmanade den unge

Berman att läsa Karl Marx ekonomisk-filosofiska manuskript, som dåfortiden var rätt obekanta i det bildningsmässigt efterblivna Amerika. Det blev upptakten till Bermans långa äventyrligheter i marxismens irrgångar. I New Yorks sovjetiska bokhandel bläddrade Berman i en engelskspråkig utgåva – och blev fast. Helt plötsligt tyckte han sig förstå allt: hur, vad och vem människan verkligen var, vad som var fel på

Fortfarande är Berman en entusiastisk marxläsare. Ungdomstraumat hade förts över till teorin och till politiken. Här inleddes ett intellektuellt äventyr, för Berman liksom det hade varit för Marx. Men här började även ett sorgespel.

henne, och hur hon skulle kunna vinna sin frihet. Berusad av upptäckten köpte han tjugo exemplar – de var billiga, för sovjetmedborgarna betalade ju – och delade ut bland vänner och familj. Och passionen försvann inte. Fortfarande är Berman en entusiastisk marxläsare. Ungdomstraumat hade förts över till teorin och till politiken. Här inleddes ett intellektuellt äventyr, för Berman liksom det hade varit för Marx. Men här började även ett sorgespel.

Redan i den unge studentens läsning av den unge Marx förespeglas nämligen de blindheter, halvsidesförklarningar och oförsonade motsättningar som präglar även den kommunism som inte själv är etatistiskt totalitär. Berman kunde liksom alla andra marxister inte se något annat än frihet i marxismen –

politisk frihet för den mänsklighet som slutligen insåg sin världshistoriska uppgift, och intellektuell frihet för den som läste och förstod den dogmlöse Karl Marx. Sanningen är dock den att friheten är ett mycket problematiskt kapitel i marxismen, och detta inte bara i dess försök att överföra teori till praxis och bild till handling, utan även i själva teorin. Marx rykte är efter 1989 inte särskilt gott (det kan tyckas märkligt att kommunismen har blivit så impopulär först efter murens fall: 1989 ändrade ju ingenting, utan visade bara att sovjetbolsjevismen inte var överlevnadsfäähig. Vem som helst med ryggrad, hjärta och ögon kunde ju sedan sjuttio år se att den var förtryckande och omänsklig – därvidlag innebar Öst- och Centraleuropas befrielse ingen förändring alls). Men den redan dödsrosslande marxismen lyckades gömma undan en av sina mest seglivade myter, nämligen den om den marxistiska utopins frihetlighet. Stalin, för vilken definitionen av en individ var tusen man delat med tusen, fortsatte nämligen en gammal tradition: redan Marx hade föga till övers för mänsklig individualitet. Även för dem som avvisade de röda förbrytarstaterna satt dock föreställningen om det utopiska samhället som den mänskliga individualitetens förverkligande i orubbat bo. Det gällde den unge student som i febreris slog i sin plötsligt upptäckta favoritbok i slutet av femtiotalet i den där kommunistiska bokhandeln nära Union Square – men det gäller även den åldrade skäggige marxisten Berman som undervisar och skriver år 2000.

Är motsättningen mellan den fascinerade bejakelsen av och avståndstagandet från den moderna världen oförsonad hos vänstern, gäller detta än mer förhållandet till den egna läran. Man bejakar marxismen och den revolutionära förändring den förutspår eller predikar, men avvisar den i alla dess konkreta former. Så också

Berman. Sovjetunionen var inte kommunistisk, heter det – i själva verket har inga av de politiska samfälligheter som har kallat sig kommunistiska varit det. Kanske har han någon gång vågat sig på tanken att ett kommunistiskt samhälle inte kan skapas utan övergrepp och förtryck, och att det inte heller kan fortbestå utan förtryck. Men i sådana fall säger han det i vilket fall ingenstans. Och kanske, kanske har han också tänkt tanken att det marxistiska frihetsidealet skulle kunna ha problem med den enskildes självständighet, med individens egen personlighet. Men i sådana fall har han gömt den tanken djupt inne i sig.

SAMTALSVÄNLIGARE MARXISM

Inte heller i den nya boken nämns Stalin. Lenin förekommer några gånger – för det mesta polemiskt, men någon gång också för att hans teori om avantgardet var bättre än Georg Lukács föreställning om partiet som det ”förkroppsligade” proletariatet, eftersom Lenins variant var sekularistisk och pragmatisk. Marxismen, upprepas det trosvisst, är inte dogmatisk. Men när marxister, även de mest inflytelserika, är omisskännligt dogmatiska, är de i själva verket inte marxistiska. En av nittonhundratalsmarxismens skarpaste hjärnor, den ungerskjudiske teoretikern Lukács, var inte alltid marxist, och tog under sina mest renläriga år avstånd från sina icke-marxistiska ungdomsskrifter. Men Berman hävdar i en tankeväckande och i övrigt spänstig essä att Lukács var som mest marxistisk just när han var mindre dogmatisk, och inte själv kallade sig marxist. Alltså: en marxist är inte dogmatisk, och är han dogmatisk, är han inte marxistisk. Kanske är var och en som inte är dogmatiskt lagd just därför marxist, vare sig han vet det eller inte. Cirkeln är sluten, allt är bevisat. Men för den som inte tror på den dogmen...

Bokslutet av ett livs marxistisk reflektion är talande. Vänstertän-

kandet tycks fortfarande oförmöget att göra upp med sina ohyfsade praktiskt lagda syskon. Naturligtvis var sextioåtta års studentrevolter något annat än den kaotiskt godtyckliga lika väl som industriellt planerade utrotningen i Sibirien och Kambodja. Men förhållandet till dem som förnekade eller försvarade förblir ouppklarat.

Ändå är detta en annan marxism, en öppnare, friare och samtalsvänligare marxism än den vi vanligtvis möter. Marshall Berman och hans art av vänstertänkande är befriande jämfört med den marxism som har dominerat akademierna i Västerlandet. Han är ingen sektmänskiska, för sekter behöver inga tolkningar, och inga tolkningsfrågor. Han är ingen tänkare, inte lysande, inte tillnärmelsevis så skarp som man har framställt honom; men har man velat ha honom till en stor författare och läsare, så är det nog för att han är en av de få som fortfarande verkar ha roligt när de läser. Ja, han läste nog fel – där i den illa upplysta sovjetiska bokhandeln den där novembereftermiddagen i slutet av femtiotalet. Boken han höll i handen stod i någon sorts förhållande till stridsvagnarna i Budapest, och det var inte ett helt godtyckligt eller slumpmässigt förhållande. Och ändå: han läser, med entusiasm, och han vill att andra skall läsa. Det är något annat än att förbjuda böcker, tolkningar eller människor. Och det smittar av sig.

Johan Tralau (johan.tralau@statsvet.uu.se) är doktorand i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

BOKFAKTA

Författare: Marshall Berman
Titel: Allt som är fast förflyktigas
Förlag: Arkiv, 1995

Författare: Marshall Berman
Titel: Adventures in Marxism
Förlag: Verso, 1999